

Uued võimalused mitmekülgse abivajadusega lastele

Elise Nikonov

laste ja perede osakonna nõunik, sotsiaalministeerium

Egle Välba

ekspertiisi ja sotsiaalteenuste osakonna rehabilitatsiooni talituse juhtivspetsialist, Sotsiaalkindlustusamet

Kadi Lauri

lastekaitse osakonna arendus- ja ennetustalituse KOV nõustamisvaldkonna juht, Sotsiaalkindlustusamet

2018. aastast jõustus mitu seadusemuudatust, millega tuleb kohalikel omavalitsustel tegeledes abivajavate ja/või õigusrikkumisi toime pannud lastega arvestada. Aasta algusest muutus kehtetuks alaealise mõjutusvahendite seadus ning jõustusid sellega seonduvad muudatused sotsiaalhoolekande seaduses, ohvriabi seaduses, väärteomenetluse seadustikus, kriminaalmenetluse seadustikus ja karistusseadustikus.

Üldjoontes ei ole kohaliku omavalitsuse (KOV) jaoks abivajava lapsega tegelemine tänavu muutunud. KOV peab abivajavast lapsest teate saamisel 10 päeva jooksul otsustama, kas alustada juhtumikorraldusega. Seejärel tuleb igakülgset hinnata lapse olukorda ja teda kasvatavate isikute vanemlike oskusi ning selle põhjal rakendada koos teiste valdkondadega lapse abistamiseks vajalikud meetmed. Juhtumitöös annab omavalitsustele abi „Lapse heaolu hindamise käsiraamat”¹, nõu saab küsida ka Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakonnast². KOV peab arendama ka laste abivajaduse ennetamise ning probleemide leevendamise meetmeid, mis toetavad laste ja teda kasvatavate inimeste suhteid ja

sotsiaalset toimetulekut. Ideaalis on need meetmed õigeaegsed, tulemuslikud ja pikaajalise positiivse mõjuga.

Riiklikud teenused abivajavatele lastele

Sellest aastast saab KOV suunata abivajava lapse ka sotsiaalse rehabilitatsiooni, kinnise lasteasutuse või mitmedimensioonilise pereteraapia teenusele. Need teenused tulevad kõne alla aga alles siis, kui KOV on kõik eespool kirjeldatu juba omalt poolt ära teinud. **Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenust** võimaldati seni vaid puudega või alaealiste komisjoni otsusega suunatud lastele. Nüüd saab teenusele suunata ka lapse, kellel ei ole ei puuet ega õigusrikkumisi. Teenusele jõudmise eelduseks on, et varasemad abi-meetmed pole osutunud piisavaks või neid pole võimalik kasutada ning lapsel esineb olulisi puudujääke vähemalt kahes valdkonnas, mis mõjutavad tema heaolu. Need valdkonnad on: 1) füüsiline või tervislik seisund, 2) psühholoogiline või emotsionaalne seisund, 3) sotsiaalne seisund, 4) kognitiivne või hariduslik seisund.

Selle, kas puudujäägid lapse heaolus

¹ www.sotsiaalkindlustusamet.ee -> Lapsed ja pered -> Lastekaitse -> Abiks spetsialistile

² www.sotsiaalkindlustusamet.ee -> Lapsed ja pered -> Lastekaitse -> Lastekaitse osakonna kontaktid

³ www.riigiteataja.ee, RT I, 23.02.2018, 12 (sotsiaalkaitseministri määruse lisa)

on niivõrd ulatuslikud, et tingivad vajaduse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse järele, saab KOV tuvastada täites *Lapse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse vajaduse hinnangu vormi*³. Täidetud vorm koos lapse juhtumiplaaniga tuleb edastada Sotsiaalkindlustusametile (SKA), kus otsustatakse, kas riik hakkab selle lapse teenuste eest maksma. Hinnangu vormi ja juhtumiplaani esitab SKAle lapsevanem või kokkuleppel lapsevanemaga KOV. SKA teeb otsuse 10 tööpäeva jooksul.

Vt ka: sotsiaalhoolekande seaduse § 59 lg 1 p 2, § 62 lg 3 ja § 63 ning § 62 lõikega 4 sätestatud määruse § 2 lg-d 2¹–3 ja lisa: Lapse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse vajaduse hinnangu vorm. Kontakt SKA: Jarko Koort, Jarko.Koort@sotsiaalkindlustusamet.ee.

Kinnise lasteasutuse teenus on kõige äärmuslikum meede, mida saab rakendada ainult juhtudel, kui last pole võimalik aidata muul moel kui tema vabadust piirates. Sageli on lastekaitsetöötaja selliste juhtumitega tegelenud pikka aega. Erinevad last abistavad meetmed (nt tugisik, psühholoogi teenus, perenõustamine, psühhiaatrilisele ravile suunamine jm) ei ole aga lapse olukorda parandanud ja tema abivajadus on aina süvenenud. Laps võib olla nt oma vaimse tervise seisundi tõttu ohtlik isendale, ohustada enda tervist muul moel (nt alkoholi või narkootikumide tarvitamisega) või on ta hakanud toime panema üha raskemaid õigusrikkumisi. Ükski tegu ega käitumisviis ei ole veel iseenesest kinnisesse lasteasutusse saatmise aluseks – see teenus on põhjendatud ainult juhul, kui lapse käitumine ohustab tõsiselt lapse enda elu, tervist ja arengut või teiste isikute elu või tervist, ning last pole võimalik aidata ühegi teise meetmega.

Kohalikul omavalitsusel on õigus teha

kohtule avaldus lapse paigutamiseks kinnisesse lasteasutusse. Kohus võib jätta menetlemata avalduse, milles on puudujääke lapse abivajaduse hindamisel, kasutatud meetmete tõhususe või kinnise lasteasutuse teenuse eesmärgi põhjendamisel.

On oluline, et lapse abivajadus oleks lastekaitseaduse § 28 alusel hinnatud; KOVi avaldus peab olema kaalutletud. Selles tuleb põhjalikult selgitada, milles seisneb ja kuidas mõjutab lapse abivajadust tema käitumisest tingitud oht; miks ei ole võimalik seda ohtu kõrvaldada vähem piiravate meetmetega; missuguseid meetmeid on lapse abistamiseks kasutatud ning milline on olnud nende mõju. Samuti peab kohtule esitavat avaldus sisaldama ülevaadet meetmetest, mida KOV kavatseb pakkuda lapse ja teda kasvatavate inimeste toetamiseks lapse kinnises lasteasutuses olemise ajal ja järel. Tuleb lisada ka ettepanek, milline kinnise lasteasutuse teenuse osutaja oleks lapsele sobivaim, ning seda põhjendada.

Kohaliku omavalitsuse avalduse juures peab olema ka SKA arvamus lapse vabadust piirava meetme sobivuse kohta. SKA lastekaitse osakond annab arvamuse kinnisesse lasteasutusse paigutamise kohta ja sealt saavad KOVid ka nõu keeruliste juhtumite korral. Seega on juhtumi puhul, kus lapse abivajadus on nii ulatuslik, et kaalutakse avalduse esitamist tema kinnisesse asutusse paigutamiseks, mõistlik pöörduda võimalikult vara SKA lastekaitse osakonna poole, et saada tuge muude võimaluste leidmisel lapse abistamiseks.

2018. a esimese kvartali jooksul laekus SKAle 15 arvamuse taotlust. Enamik neist puudutab juhtumeid, kus laps juba viibib teenusel Maarjamaa Hariduskollegiumis, kuid soovitakse jätkata kinnise lasteasutuse teenusega.

Kinnise lasteasutuse teenuse osutaja tagab lapsele majutuse ja toitlustuse, ööpäevaringse toe ja järelevalve; lapse vajadustest lähtuvad tegevused tema arengu- ja käitumisprobleemide tuvastamiseks ja lahendamiseks. Asutus pakub ka arendavaid tegevusi lapse vaba aja sisustamiseks. Lapsele peavad tagatud olema teabeõigus ja väljendusvabadus, lapse ja teda kasvatavate inimeste ning lapse ja teiste talle oluliste isikute suhteid tuleb igakülgset toetada. Kõik tegevused on mõeldud selleks, et aidata lapsel arendada hoiakuid ja oskusi, mille toel ta suudab pärast teenusel viibimise lõppu elada nii, et ta ei kahjusta enda ega teiste elu, tervist ja arengut.

Teenuse osutamise ajal tehakse koostööd kõigi vajalike riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutuste ning teiste juriidiliste isikutega, et tagada lapsele teenuse eesmärgi täitmiseks vajalikud tegevused. Sh tagatakse koostöös lapse elukohajärgse KOVi ja sobiva kooliga, et laps omandaks talle vajalikus õppevormis hariduse ning talle korraldatakse ka tervishoiuteenuste saamine.

Vt: sotsiaalhoolekande seaduse § 130¹–§ 130⁵. Kontakt Sotsiaalkindlustusametis: kohtule esitatava avalduse osana Sotsiaalkindlustusameti arvamuse küsimiseks Kadi Lauri, kadi.lauri@sotsiaalkindlustusamet.ee; kinnise lasteasutuse teenuse korralduse ja teenuseosutajate info Egle Välba, Egle.Valba@sotsiaalkindlustusamet.ee.

Mitmedimensioonilise pereteraapia ehk MDFT programm on mõeldud tõsiste probleemidega ning mitmekülgse abivajadusega lastele ja noortele ning nende peredele. Teraapias tegeletakse korruga nelja dimensiooniga: laps/nooruk, vanem, pere ja pereväline keskkond (nooruki tugivõrgustik: kool, õppenõustamiskeskus, ravimeeskond, huviring, sõbrad vms). Teraapia on pikaajaline, ühe perega tegeletakse keskmiselt 4–6

kuud. Iganädalased kohtumised toimuvad ka pere juures kodus. Programm aitab peres esile tuua püsivaid muutusi, mis on aluseks ka noorte käitumise muutumisele ja suunavad neid probleemidest eemale.

MDFT programmi sihtgrupp on 11–18aastased (k.a) tõsise riskikäitumisega lapsed ja noored, näiteks õigusrikkujad ja sõltuvusainete tarvitajad. Kuid ka käitumisprobleemide ja -häiretega või mitmekülgse abivajadusega lapsed ja noored või need noored, kelle kuri- või väärted ei ole juhuslikku laadi. MDFT programmi suunab noore kas kohus, prokurör, kriminaalhooldaja, politsei või kuni 14aastaste laste puhul ka KOV.

Nendel lastel, kelle suunab programmi KOV, on vaja juhtumiplaani, mille osadeks on abivajaduse hindamine ja analüüs, mis-suguste meetmete ja milliste tulemustega on varem peret abistatud. KOV saab lapse programmi suunata laste ja perede komisjoni või lastekaitsetöötaja otsusega. Selleks tuleb enne täita indikaatorite vorm, mis annab suunised, kas tasub kaaluda lapse suunamist MDFT programmi. Vormi täitmine ei tähenda veel, et lapsele on programmis osalemine tagatud. Enne teenusele suunamist tuleb konsulteerida SKA piirkondliku MDFT meeskonna superviisoriga, et välja selgitada teenuse sobivus ja orienteeruv ajakava. Kui koostöös superviisoriga on hinnatud MDFT programm lapsele sobilikuks, tuleb superviisorile edastada suunamiskiri, indikaatorite vorm ning juhtumiplaan. Juhul kui suunaja teeb otsuse enne konsulteerimist, on superviisoril õigus keelduda lapse programmi võtmisest.

Indikaatorite ja suunamiskirja vormi ning MDFT meeskondade piirkondlikud kontaktid leiata Sotsiaalkindlustusameti kodulehel www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-ja-pere/lastekaitse/mitmedimensiooniline-pereteraapia-mdft.

Laste õigusrikkumised ja lepitusteenus

Laste õigusrikkumistega tegeleb väärtegade puhul enamasti politsei, kuritegude puhul politsei või prokuratuur ning mõningatel juhtudel, nii väärteo kui ka kuriteo puhul, kohus. Süüteo menetlejal on olenevalt teo raskusest jm asjaoludest võimalik kas menetlus lõpetada, rakendada karistuse alternatiive või määrata karistus. Sellest aastast kehtib üldpõhimõte, et karistus peab olema viimane võimalus, üldjuhul tuleb eelistada muid meetmeid. Karistuse üheks alternatiiviks on lepitusteenus.

Lepitusteenust osutavad SKA ohvriabitöötajad. Selle käigus korraldavad nad tavaliselt õigusvastase teo toime pannud lapse ja tema teo tõttu kahju kannatanud isiku kohtumise, et arutada teoga seonduvaid asjaolusid ning seda, kuidas oleks võimalik kahju heastada. Lepitaja aitab kohtumist korraldada ning abistab mõlemat poolt, et nad teineteist rahulikus õhkkonnas ära kuulaksid ja jõuaksid koos sobivate lahendusteni.

Et lepitusteenuse üheks eesmärgiks on kannatanu rahulolu, sobib see juhtumiteks, kus kannatanu on nõus protsessis osalema, kas siis osaledes kohtumisel või kirjeldades oma läbielamisi lepitajale, kes vahendab need lapsele. Mõningatel juhtudel võib kahju kannatanud isiku asemel osaleda lepitusprotsessis ka keegi teine, kes oskab kirjeldada teo kahjulikke mõjusid. Kui kõik osapooled tunnevad, et lepitusest juba piisab, et ennetada uusi õigusrikkumisi, ja kahju pole täiendavalt vaja heastada, võib protsess lõppeda lepituskokkuleppega, mis ei näe ette täiendavaid kohustusi. Kui aga osapooled tunnevad, et kahju heastamiseks

ja uute rikkumiste ennetamiseks peaks veel midagi tegema, võib lepituskokkuleppe osaks olla ka täiendav kohustus – nt kannatanu abistamine või kogukonnale kasulik tegevus. Kui kõik osapooled peavad seda põhjendatuks, võivad lepituskohtumistel osaleda ka teised lapsega seotud isikuid, nt lastekaitsetöötaja.

Eri valdkondade koostöö nii üldiste arengusuundade planeerimisel kui ka konkreetsete juhtumite lahendamisel kujuneb igas KOVis välja kohalike vajaduste põhjal. Seejuures on aga alati oluline püüelda selles suunas, et kõik asjaosalised õpiksid rääkima n-ö ühes keeles ja saaksid aru, kust lähevad ühe või teise valdkonna pädevuse piirid. Halb on nii see, kui laps jääb oma muredega valdkondade vahele, kui ka see, kui samu asju tehakse eri nimede all ja topelt.

Kui tegu on õigusrikkumise toime pannud lapsega, siis on lastekaitsetöötaja ja õiguskaitsevaldkonna (politsei, prokuratuur, ka lepitusteenus) pädevuste ja ülesannete piiritlemisel oluline, et:

- lastekaitsetöötaja keskenduks lapse ja pere abistamisele ja probleemide lahendamisele, tema ülesanne pole teha lapsele etteheiteid
- õiguskaitse valdkond (sh lepitusteenus) aga keskenduks sellele, et selgitada lapsele, miks tema tegu on vale, selgitades juhtunut mh kannatanu vaatenurgast.

Kui ilmneb märke, et lapsel on sügavamaid probleeme, tuleb võimaluse korral lõpetada menetlus ja teavitada KOVi probleemidest, et seal saaks edasi tegeleda lapse abivajadusega.

*Vt lepitusteenuse kohta ohvriabi seaduse § 6³–§ 6⁴.
Kontakt SKAs: Evelin Müürel, Evelin.Muurel@sotsiaalkindlustusamet.ee. **S***